

СТРУКТУРА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

STRUCTURE OF DEVELOPMENT OF SOCIAL COMPETENCE IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

У статті аналізуються теоретичні аспекти формування соціальної компетентності у дітей молодшого шкільного віку, особливості її структури та компонентів, взаємозв'язок та взаємозумовленість різних її компонентів. Соціальна компетентність сприяє кращій соціалізації дитини серед однолітків та адаптації її до шкільного середовища, а в подальшому і до соціального життя.

Автор статті зазначає, що в психолого-педагогічній теорії і практиці існують різні підходи до розуміння концепції соціальної компетентності, основна мета якої полягає у формуванні особистості, здатної в мінливих умовах сучасного життя діяти адекватно, брати на себе відповідальність, застосовувати за призначенням отримані знання і досвід в нових умовах, орієнтуватися на соціально-моральні цінності. Соціальна компетентність дитини – це інтегративна характеристика особистості дитини, яка відображає систему знань, умінь і навичок, набутих нею у процесі засвоєння навчальних предметів і необхідних їй для моделювання своєї поведінки, умінь адекватно сприймати навколишню дійсність, будувати систему відносин і спілкування з оточуючими людьми з урахуванням соціальної ситуації.

У статті охарактеризовано загальні аспекти процесу соціалізації. Цей процес відбувається під впливом усіх його компонентів та може стосуватися виконання різних соціальних ролей і видів самореалізації (освітньої, професійної, спортивної тощо). Ґрунтовно представлено сутність поняття «соціальна компетентність». Проаналізовано сутність та психологічну структуру поняття «соціальна компетентність дитини молодшого шкільного віку». Аналіз структурування соціальної компетентності доводить, що науковці одностайні в думці, що ключовими аспектами виокремлення компонентів такої компетентності є ціннісно-мотиваційний, когнітивний, поведінковий, адже всі проаналізовані структури соціальної компетентності репрезентовані компонентом, що відтворює мотивацію та ціннісні установки до взаємодії з соціокультурною дійсністю та особистісні якості.

Таким чином, можна стверджувати, що зазначена проблема є актуальною, адже саме у молодшому шкільному віці закладаються основи соціальної компетентності дитини. Вона визначається конкретними віковими особливостями і виражається в їх психофізичному розвитку, особистісних досягненнях, визначеній незалежності і самостійності під час вирішення життєвих проблем, ситуацій та завдань, а також в організації спільної діяльності з однолітками і дорослими.

Ключові слова: соціальна компетентність, психологічний розвиток дитини, структура і формування, молодший шкільний вік, елементи соціальної компетентності, соціалізація.

The article analyzes the theoretical aspects of the formation of social competence in children of primary school age, features of its structure and components, the relationship and interdependence of its various components. Social competence contributes to better socialization of the child among peers and its adaptation to the school environment, and later to social life.

The author of the article notes that in psychological and pedagogical theory and practice there are different approaches to understanding the concept of social competence, the main purpose of which is to form a person able to act adequately in changing conditions of modern life, take responsibility, apply knowledge and experience in the new environment, focus on socio-moral values. Social competence of the child is an integrative characteristic of the child's personality, which reflects the system of knowledge, skills and abilities acquired by him in the process of learning subjects and necessary for him to model his behavior, ability to adequately perceive reality, build relationships and communication with others. social situation.

The article describes the general aspects of the socialization process. This process takes place under the influence of all its components and may involve the implementation of various social roles and types of self-realization (educational, professional, sports, etc.). The essence of the concept of "social competence" is thoroughly presented. The essence and psychological structure of the concept "social competence of a child of primary school age" are analyzed. Analysis of the structuring of social competence proves that scientists agree that the key aspects of identifying components of such competence are value-motivational, cognitive, behavioral, because all analyzed structures of social competence are represented by a component that reproduces motivation and values to interact with sociocultural quality.

Thus, it can be argued that this problem is relevant, because it is in the early school years that the foundations of a child's social competence are laid. It is determined by specific age characteristics and is expressed in their psychophysical development, personal achievements, a certain independence and autonomy in solving life problems, situations and tasks, as well as in the organization of joint activities with peers and adults.

Key words: social competence, psychological development of a child, structure and formation, primary school age, elements of social competence, socialization.

УДК 37.025-053.2

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.32.24>

Шевченко Ю.В.

магістр спеціальної психології,
науковий співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами
Інститут спеціальної педагогіки
і психології імені Миколи Яремченка
Національної академії педагогічних
наук України

Постановка проблеми. Дитинство – це особливий період, головною рисою якого є процес дорослішання дитини, її входження в соціальний світ дорослих. У міру освоєння

культурних, моральних правил і закономірностей суспільного життя відбувається розвиток її соціальної компетентності – здатності оцінювати власні вчинки, ефективно взаємодіяти

з оточуючими. Проблема розвитку соціальної компетентності у дітей – це важлива соціальна і психолого-педагогічна проблема, її вирішення стосується нагальних питань суспільства й освіти. У сучасних умовах соціально-економічних змін перед освітою стоїть завдання не просто дати дошкільнятам певний рівень знань, умінь і навичок за основними векторами розвитку, а й виробити у них здатність і готовність жити в сучасному надскладному суспільстві, досягати соціально значущих цілей, ефективно взаємодіяти і вирішувати життєві проблеми [1, с. 203].

У сучасній освіті основною цінністю є людина з усіма її особливостями як цілісна система, що розвивається, тому в педагогіці все більше уваги приділяється концепції компетентності, основна мета якої полягає у формуванні особистості, здатної в мінливих умовах сучасного життя діяти адекватно, брати на себе відповідальність, застосовувати за призначенням отримані знання і досвід в нових умовах, орієнтуватися на соціально-моральні цінності.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Розвиток, структура і процес формування соціальної компетентності були ґрунтовно проаналізовані й експериментально перевірені в дисертаційних дослідженнях таких учених: В. Басової, Н. Білоцерковець, Н. Бобрич, О. Варецької, О. Галакової, М. Докторович, Н. Калініної, О. Кракаускене, О. Крузе-Брукс, Н. Лупанової, Н. Ляхова, В. Новікова, О. Прашко, Р. Скірко, С. Учурової, В. Цветкова та ін. Особливості розвитку соціальної компетентності у молодшому шкільному віці були висвітлені у працях Н. Бібік, Н. Басюк, С. Данилейко, Г. Коберник, В. Коваленко, О. Крузе-Брукс, Ю. Коротіної, О. Литовченко, В. Новікова, О. Прямікової, О. Савченко та ін.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати сутність поняття структури соціальної компетентності та її розвиток у молодшому шкільному віці, розкрити й обґрунтувати структурні елементи соціальної компетентності, ознаки та рівні сформованості соціальної компетентності у дітей молодшого шкільного віку. Ми використані такі теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Старший дошкільний вік як етап підготовки дітей до шкільного навчання дозволяє створювати умови для набуття самою дитиною під керівництвом дорослих необхідного соціального досвіду, сприяє розкриттю вікових можливостей дошкільника, його успішній підготовці до навчання в школі, а пізніше і до дорослого життя. Таким чином, в старшому дошкільному віці відбувається посилене формування основ соціальної компетент-

ності дитини, визначається вектор розвитку і успішна адаптація в мінливому соціумі.

Старший дошкільний вік є дуже важливим етапом у становленні особистості дитини. Він знаходиться на переході від дошкільного періоду до початкової загальної освіти. Багато вчених, які в своїх працях розглядали вікові особливості людини (П.П. Блонський, Л.І. Божович, Л.А. Венгер, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, А.Н. Леонтьєв, А.Р. Лурія, А.А. Люблінська, А.В. Петровський, Д.Б. Ельконін та ін.), відзначає, що саме у віці 6–7 років у дитини відбувається значний якісний стрибок у багатьох знаннях, уміннях і вимогах. За словами Л.С. Виготського, у дітей старшого дошкільного віку складаються зовсім нові відносини між мисленням і дією, з'являється внутрішній план дій, який визначає осмислену поведінку [3, с. 47].

Вмотивованою вважаємо думку Н. Ляхової, що сутнісна характеристика соціальної компетентності особистості полягає в усвідомленому, адекватному, позитивному ставленні до себе та інших, заснованому на визнанні суб'єктивності інших та власної суб'єктності, що забезпечує реалізацію у взаємодії балансу (рівноваги) між кооперацією (урахування очікувань іншої людини, її інтересів і потреб) і конфронтацією (відстоювання власних інтересів та запитів) [4, с. 242].

Дослідники А.П. Журавльов, А.К. Маркова, Л.А. Петровська, Н.Ф. Тализіна, Б.І. Хасан, Р.К. Шакуров, А.І. Щербаков та ін. розглянули компетентність у вузькому і широкому сенсі в різних галузях. Розкриттю поняття і сутності соціальної компетентності присвячені роботи таких авторів, як Г.Е. Беліцька, Н.І. Білоцерківець, А.В. Брушлинський, С.Н. Краснокутська, А.Б. Кулин, В.Н. Куніцина, О.П. Миколаїв, У. Пфінгстен, К. Рубін, Л. Роуз-Креснор, В.В. Цветков та ін. Проблеми формування компетентності дошкільнят присвячені роботи педагогів і психологів. Роботи С.А. Козлової, Л.В. Коломійченка, Л.В. Масового, С.Л. Новосолова, Р.Б. Стеркіної містять великий теоретичний і практичний матеріал, який забезпечує реалізацію завдань щодо формування соціальної компетентності старших дошкільників на етапі дошкільної освіти.

Нам імпонує визначення соціальної компетентності особистості В. Шахрая, який зазначає, що це «якісний ступінь її соціалізованості, цілісне інтегративне утворення, сукупність конкретних здібностей, знань, умінь, цінностей, що забезпечують інтеграцію людини в суспільство через продуктивне виконання нею різних соціальних ролей і успішну самореалізацію» [5, с. 24].

Аналіз наукових праць дав можливість з'ясувати, що наукові інтереси дослідників соціального розвитку особистості були спрямовані

на вивчення соціальної компетентності дітей шкільного віку (Н. Белоцерковець, В. Басова, О. Галакова, М. Докторович, Н. Калініна, Ю. Коротіна, О. Кракауєне, О. Крузе-Брукс, В. Новікова, О. Прашко, С. Петухова, І. Рябуха, А. Тарадаєва, В. Цветкова, Ю. Уфімцева та ін.), студентів – майбутніх фахівців педагогічної галузі (Н. Бобрич, О. Варецька, І. Зарубінська, Л. Єременко, Г. Мосягіна, І. Мирна, Є. Муніц, Н. Лупанова, Р. Скірко та ін.).

У контексті нашого дослідження проаналізовано сутність поняття та психологічну структуру соціальної компетентності дитини молодшого шкільного віку. З'ясовано, що науковці визначили такі трактування цього поняття: «<...> інтегративна якість особистості, що характеризує ціннісне ставлення до продуктивної взаємодії з різними групами й індивідами у процесі активного творчого освоєння дитиною морально-етичних норм спілкування і регулювання на основі рефлексії міжособистісних та внутрішньоособистісних соціальних позицій» (О. Крузе-Брукс); «<...> системоутворювальний компонент у структурі особистісної культури дитини, що забезпечує адекватне задоволення потреб на основі організації власної діяльності, регульованої рівнем соціальної обізнаності особистості, і являє собою гармонійне поєднання компонентів, що її визначають, тобто рушійних сил, знань та особистісної активності» (В. Новіков) [2, с. 15].

Соціальна компетентність дітей молодшого шкільного віку трактується також як інтегративна характеристика особистості, що є системоутворювальною у його структурі. Вона репрезентована ключовими елементами компетентності – знаннями, уміннями, навичками, ціннісним ставленням, а також здатністю до соціокультурної взаємодії в умовах інтеграції людини у суспільство [1, с. 17].

Аналіз структури зазначеної компетентності доводить, що науковці одностайні в думці, що ключовими аспектами виокремлення її компонентів є ціннісно-мотиваційний, когнітивний і поведінковий, адже всі проаналізовані частини структури соціальної компетентності відтворюють мотивацію та ціннісні установки до взаємодії з соціокультурною дійсністю, а також особистісні якості. Зазначені компоненти узагальнюють знання особистості про соціальну дійсність та саму себе, соціальні норми й особливості взаємодії в колективі, групі, способи налагодження відносин і уникнення конфліктів тощо. Ці компоненти становлять систему вмій, навичок та здатностей особистості адаптуватися до соціокультурної дійсності, взаємодіяти з іншими в соціумі, виконувати різні соціальні ролі й оволодівати соціальним досвідом у процесі соціальної практики тощо.

Дослідник О. Сподаренко визначає такі елементи соціальної рефлексії молодших

школярів: самоаналіз, самомотивацію, самоорганізацію, самооцінку [7, с. 40].

Деякі дослідники (McClellan & Katz) доповнюють структуру комунікативним компонентом як системою внутрішніх ресурсів особистості. Такий компонент забезпечує продуктивну міжособистісну взаємодію. Вмотивованим вважаємо введення у структуру соціальної компетентності фахівців компонента, що розкриває особливості його професійної діяльності, здатність і готовність до соціально-культурних процесів відповідно до її специфіки. У зарубіжній психології виокремлюються маркери соціальної компетентності учнів початкової школи, якими керуються у своїй роботі вчителі, соціальні педагоги, практичні психологи, батьки з метою виявлення проблем сформованості такої компетентності. Вони систематизовані в чотири таких блоки: індивідуальні атрибути, соціальні атрибути, атрибути зовнішньої характеристики, атрибути взаємодії з дорослими [14].

Автори концепції маркерів соціальної компетентності молодших школярів доповнюють ці маркери особистісними характеристиками соціальної поведінки – дружелюбністю, кооперативністю, дотриманням традиційних моделей поведінки й навичками самоконтролю (подолання агресивності, управління гнівом, уникнення сором'язливості тощо) [8, с. 26].

Аналіз зарубіжних і вітчизняних досліджень дав можливість зробити узагальнення щодо структури соціальної компетентності молодших школярів та ознак її прояву.

Когнітивний компонент проявляється в тому, що дитина володіє такими знаннями: про загальні норми моралі та правила поведінки в родині, колективі, суспільстві та способи їх дотримання; про свої права й обов'язки, сутність соціальних ролей; про способи взаємодії (вербальні і невербальні, безпосередні, дистанційні, віртуальні) та їх ефективність; про управління своїми емоціями та діями; про способи уникнення конфліктних ситуацій [10, с. 216].

Діяльнісний компонент проявляється в тому, що у дитини сформовані вміння та навички, що забезпечують такі здатності: приймати загальні норми моралі і правила поведінки в родині, колективі, суспільстві, дотримуватися їх; установлювати й підтримувати відносини з різними соціальними групами і окремими людьми, особливо однолітками; проявляти активність у дружбі, спілкуванні та навчанні, а також співчуття, толерантність у взаємодії з оточуючими людьми, особами з особливими потребами, представниками інших народів.

Рефлексивний компонент (емоційно-ціннісний) проявляється в тому, що дитина здатна до такого: усвідомлювати важливість взаємо-

дії з оточуючими людьми, дружніх стосунків із однолітками; аналізувати свої дії (вчинки) й інших людей та прогнозувати їх результати відповідно до цілей і соціальних норм; аналізувати свій емоційний стан та інших людей, контролювати емоції відповідно до здійсненого аналізу [9, с. 18].

Ще одна модель підвищення соціальної компетентності була розроблена в педагогічному інституті у Нідерландах (Амстердам – Дейвендрехт). Вона спирається на розуміння компетентності як володіння індивідом достатнім обсягом навичок, за допомогою яких він зможе адекватно виконувати вікові завдання, що кожного дня ставляться перед ним. При цьому вікові завдання – це те, з чим стикається людина в своїх взаємодіях з соціумом. Вирішуються завдання через спеціальне соціальне навчання за логікою руху від зворотного зв'язку до інструкції, показу, управління.

Модель, сконструйована О.А. Крузе-Брукс, являє собою сукупність таких компонентів: мети навчання, змісту навчання, методів навчання, засобів навчання, методів контролю і оцінки результатів навчання, результатів навчання, діяльності педагога, навчальної діяльності студентів, форм організації навчання, дидактичних принципів, які задають певну стратегію щодо навчання [6, с. 146].

О.А. Крузе-Брукс вважає, що в зміст соціальної компетентності входить активне творче освоєння соціальних відносин, що виникають на різних етапах і в різних видах соціальної взаємодії, а також творче привласнення дитиною основних етичних норм, які є основою для побудови та регулювання міжособистісних і внутрішньоособистісних соціальних позицій, відносин.

У моделі автора О.А. Крузе-Брукс є кілька складових частин соціальної компетентності: активне творче освоєння соціальних відносин через взаємодію; присвоєння дитиною основних етичних норм; ціннісне ставлення до продуктивної взаємодії; регулювання через рефлексію міжособистісних і внутрішньоособистісних соціальних позицій.

О.А. Крузе-Брукс досліджує чотири рівні сформованості соціальної компетентності молодших школярів – стартовий, низький, середній, високий.

Аналіз поняття та структури соціальної компетентності і вікових особливостей молодшого шкільного віку дозволяє виділити **новоутворення, які сприятимуть розвитку соціальної компетентності**: розвиток мотивації до соціально значимої діяльності, що орієнтована на успіх; довільне опанування регуляції своєї поведінки у процесі інтенсивного розвитку та якісного перетворення пізнавальної сфери (керівництво в поведінці свідомими і соціально

унормованими цілями і правилами, здатність до саморегуляції); розвиток здатності у дитини до адекватної самооцінки, що є важливою складовою частиною соціальної компетентності; протягом молодшого шкільного віку складається новий тип відносин з оточуючими людьми, діти засвоюють соціальні норми, зближуються з групою однолітків і розвивають навички конструктивної взаємодії з оточуючими [11, с. 258].

Формування соціальної компетентності передбачає становлення таких її функцій: **гностичної**, що виражається в активізації пізнавальної, інтелектуальної діяльності особистості, засвоєнні накопичених людством знань, фактів, інформації освітнього характеру, підвищенні особистісної обізнаності, розширенні кругозору, спрямуванні на перспективний розвиток; **емоційно-вольової**, що виражається в здатності до вольового напруження, мобілізації своїх зусиль, особливо в ситуаціях конфліктного типу, в подоланні труднощів, наполегливості, витримці, витривалості; **контрольно-оцінної (рефлексивної)**, що виражається в усвідомленні своїх знань, поведінки, моральності та інтересів, ідеалів і мотивів, а також у цілісній оцінці себе. Ця сукупність функцій проявляється в умінні вирішувати проблемні завдання, проектувати власну діяльність, що відрізняється високою якістю і результативністю, з урахуванням накопичених знань [12, с. 352].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, ми встановили, що соціальна компетентність дошкільника передбачає формування знань, умінь, навичок дитини, достатніх для виконання обов'язків, властивих даному життєвому періоду. Соціальна компетентність дошкільника формується в процесі його соціалізації. Соціалізація – це процес інтеграції особистості в соціальну систему, входження в соціальне середовище через оволодіння його соціальними нормами, правилами і цінностями, а також знаннями, навичками, що дозволяють людині успішно функціонувати в суспільстві. На проходження процесу соціалізації і формування соціальної компетентності дитини впливають її індивідуальні особливості (тип особистості, інтелект), психічні стани (астенічні або стенічні), типовий настрій, рівень і форма спілкування та взаємодія з оточуючими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галакова О. Развитие социальной компетентности младших школьников во внеурочной деятельности : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2013. 203 с.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти. *Початкова школа*. 2011. № 7. С. 1–18.

3. Калинина Н. Психологическое сопровождение развития социальной компетентности школьников : автореф. дисс. ... докт. псих. наук : 19.00.07. Самара, 2006. 47 с.
4. Коваленко В. Формування соціальної компетентності учнів молодших класів в умовах сучасного інформаційного простору. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 6 (37). С. 37–40.
5. Коротина Ю. Формирование социальной компетентности младших школьников средствами учебных предметов : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Тамбов, 2011. 24 с.
6. Крузе-Брукс О. Формирование социальной компетентности учащихся начальной школы средствами учебной кооперации : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Великий Новгород, 2008. 176 с.
7. Литвиненко С. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 ; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2005. 40 с.
8. Ляхова Н. Педагогическое обеспечение формирования социальной компетентности студентов педагогического вуза : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Красноярск, 2008. 26 с.
9. Новиков В. Этнопедагогические основы формирования социальной компетентности детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Смоленск, 2004. 18 с.
10. Сподаренко Е. Педагогические условия формирования социальной рефлексии младших школьников : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2008. 216 с.
11. Тадаєва А. Соціально-педагогічний супровід соціалізації молодших школярів в сучасному інформаційному просторі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Харків, 2016. 258 с.
12. Шахрай В. Соціальна компетентність особистості в науковій літературі. *Збірник наукових праць Інституту соціології Національної академії наук України*. 2008. Вип. 11. С. 352–362.
13. Яценко Л. Особливості соціалізації дітей молодшого шкільного віку. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди»*. 2013. № 28. С. 383–388.
14. Katz L.G. Fostering children's social competence: The teacher's role. Washington, DC : National Association for the Education of Young Children, 1997.